

УДК 551.5: 061.1

В.К. Хільчевський, В.І. Осадчий**НАЦІОНАЛЬНІЙ ГІДРОМЕТЕОРОЛОГІЧНІЙ СЛУЖБИ
В УКРАЇНІ 95 РОКІВ: ХРОНОЛОГІЯ ЗМІН**

Охарактеризовано історичні етапи, які пройшла національна гідрометеорологічна служба в Україні, створена в 1921 р. як Укрмет. Показано складний шлях становлення та різної підпорядкованості гідрометслужби, яка в період 1991-1999 рр. досягла найвищого статусу – Державного комітету України по гідрометеорології (центрального органу виконавчої влади).

Ключові слова: національна гідрометеорологічна служба, Укрмет, Держкомгідромет, Український гідрометцентр, Український гідрометеорологічний інститут.

Вступ

У 2016 р. національна гідрометеорологічна служба в Україні відзначає 95 років. Офіційною датою її утворення вважається 19 листопада 1921 р., коли Головою Ради народних комісарів УСРР Християном Раковським було підписано декрет «О метеорологической службе на Украине» [7], у якому центром метеорологічної служби республіки було оголошено метеорологічну секцію (Укрмет) Сільськогосподарського наукового комітету України (СГНКУ) при Наркоматі земельних справ УСРР (НКЗС). Основні положення цього декрету: «На основании декрета СНК РСФСР от 27 июня 1921 г. Совет Народных Комиссаров УССР постановляет: 1). Все метеорологические организации, учреждения и отдельные работы, существующие в УССР, объединить в одну общегосударственную организацию – Украинскую Метеорологическую Службу. 2). Руководство всем метеорологическим делом в УССР возложить на Метеорологическую секцию Сельскохозяйственного научного Комитета Наркомзема, Укрмет, являющуюся центральным метеорологическим учреждением Республики. 3). Связь метеорологической службы УССР с таковой же службой РСФСР и других стран осуществлять через Укрмет. 4). В целях возможно полного и своевременного обслуживания различных местностей УССР и для ближайшего руководства дела на местах, Укрмету организовать районные метеорологические органы и основную сеть метеорологических (геофизических) станций разного наименования. 5). Ведомствам и учреждениям воспрещается иметь отдельную от Укрмета службу погоды (предсказания, предостережения, информации погоды); существующие отдельные ведомственные организации этого рода переда-

ються в ведение Укрмета в порядке особой его инструкции и входят в состав единой для УССР службы погоды» [7].

У 1929 р. створено Гідрометеорологічний комітет при Раднаркомі УСРР (Гімеком), що об'єднав метеорологічні та гідрологічні спостереження [3-5, 8, 15, 18, 19, 28].

Термін «національна гідрометеорологічна служба» стосовно українських реалій вперше офіційно з'явився в Законі України «Про гідрометеорологічну діяльність» (1999 р.) [9]. Він також відповідає термінології Всесвітньої метеорологічної організації (ВМО) – спеціалізованої міжурядової установи ООН, яку засновано в 1950 р. та яка об'єднує понад 190 країн зі штаб-квартирою в Женеві (Швейцарія). ВМО координує діяльність «національних метеорологічних і гідрологічних служб» незалежно від їх автентичних назв та відомчої підпорядкованості в кожній країні [10].

Історичні періоди в діяльності національної гідрометслужби в Україні

З початку створення Укрмету в 1921 р. і до сьогодення національна гідрометеорологічна служба пройшла шлях становлення, розвитку, трансформації як у вирішенні нових завдань, що виникали на різних історичних етапах, так і в структурному та статусному плані.

В історії діяльності національної гідрометслужби в Україні за формальними ознаками можна виділити п'ять періодів: *I період (до 1921 р.)* – відсутність єдиної мережі систематичних гідрометеорологічних спостережень на території України; *II період (1921-1941 рр.)* – створення та становлення української гідрометеорологічної служби в складі головного управління

гідрометслужби колишнього СРСР; *III період (1941-1945 рр.)* – гідрометеорологічне забезпечення бойових дій Червоної Армії під час Другої світової війни (діяльність української гідрометслужби в складі військових округів); *IV період (1946-1991 рр.)* – післявоєнна розбудова української гідрометслужби, її розвиток, розширення діяльності з моніторингу навколишнього природного середовища в складі Держкомгідромету колишнього СРСР; *V період (з 1991 р.)* – діяльність національної гідрометеорологічної служби в незалежній Україні.

У цій публікації перший період (до 1921 р.) охарактеризовано дуже коротко, оскільки автори ставили за мету детальніше розглянути питання створення, становлення та діяльності національної гідрометслужби в Україні, починаючи з 1921 р., коли на державному рівні було визнано статус метеорологічної служби республіки (Укрмет), а згодом, з 1929 р. – гідрометеорологічної служби (Гімеком) у складі гідрометеорологічної служби колишнього СРСР.

I період (до 1921 р.) - у більшості публікацій, в яких висвітлюються історичні аспекти становлення гідрометслужби в Україні, огляд починається з XVIII ст. Тоді в колишній Російській

імперії розпочиналися перші інструментальні спостереження за станом погоди, режимом річок, дослідження погодних і кліматичних умов та їхнього впливу на агрокультури. Зокрема, перші інструментальні метеорологічні спостереження в Києві розпочалися в 1771 р. Перші гідрологічні спостереження на Дніпрі біля Лоцманської Кам'янки – у 1778 р. У 1836 р. відкрито метеорологічну обсерваторію в м. Луганськ, 1855 р. – при Київському університеті Святого Володимира, 1883 р. – при Одеському університеті, 1891 р. – при Харківському університеті. Завдяки зусиллям О.В. Клосовського, у 1886 р. почала діяти мережа метеостанцій на території південно-західних губерній Російської імперії, на яких виконувалися спостереження як фахівцями, так і аматорами на безкоштовній основі [3, 5].

II період (1921-1941 рр.) – становлення української гідрометслужби: створення в УСРР у 1921 р. української метеорологічної служби (Укрмет), згодом – Гідрометеорологічного комітету (1929 р.); усунення фрагментованості гідрометеорологічних спостережень по різних відомствах; централізація мережі та входження до складу гідрометслужби колишнього СРСР (табл.1).

На початку 1922 р. в Укрметі, який очолював

Таблиця 1

Трансформація назв, відомчої приналежності та статусу національної гідрометеорологічної служби*¹ в Україні протягом 1921-2016 рр.

№ з/п	Рік створення	Повна назва служби	Скорочена назва служби, розташування центрального апарату, примітки
Період 1921-1941 рр. – створення та становлення української гідрометслужби в складі гідрометслужби колишнього СРСР			
1	1921	Українська метеорологічна служба на базі СГНК* ² при Наркомземі УСРР* ³	Укрмет – м. Київ; 1923 р. - м. Харків
2	1927	Управління метеорологічної і гідрологічної служби при Наркомземі УСРР	Об'єднано Укрмет і гідрометричну частину Наркомзему УСРР – м. Харків
3	1929	Гідрометеорологічний комітет при Раді народних комісарів УСРР	ГІМЕКОМ – м. Харків
4	1933	Головне управління єдиної гідрометеорологічної служби УСРР при Наркомземі УСРР	ГУЄГМС – м. Харків
5	1936	Київське управління гідрометеорологічної служби ГУГМС при РНК СРСР; Харківське управління гідрометеорологічної служби ГУ ГМС при РНК СРСР	м. Київ; м. Харків
6	1940	Управління гідрометеорологічної служби УРСР при РНК УРСР	м. Київ
Період 1941-1945 рр. – гідрометеорологічне забезпечення бойових дій Червоної армії під час Другої світової війни в складі військових округів			
7	1941	Управління гідрометслужби Харківського військового округу Наркомату оборони СРСР	УГМС Харківського військового округу Наркомату оборони СРСР, м. Харків; м. Ворошиловград (Луганськ) – завдання: гідрометеорологічне забезпечення бойових підрозділів РСЧА* ⁴
8	1941	Управління гідрометслужби Сталінградського військового округу Наркомату оборони СРСР	УГМС Сталінградського військового округу, м. Сталінград

№ з/п	Рік створення	Повна назва служби	Скорочена назва служби, розташування центрального апарату, примітки
9	1942	Управління гідрометслужби Південно-Уральського військового округу Наркомату оборони СРСР	УГМС Південно-Уральського військового округу, м. Чкалов
10	1943	Управління гідрометслужби Сталінградського військового округу Наркомату оборони СРСР	УГМС Сталінградського військового округу м. Сталінград (с. Бекетівка)
11	1943	Управління гідрометслужби Харківського військового округу Наркомату оборони СРСР	УГМС Харківського військового округу, м. Харків
12	1943	Гідрометеорологічний відділ Київського військового округу Наркомату оборони СРСР	Гідрометвідділ Київського військового округу, м. Київ
13	1944	Управління гідрометслужби Київського військового округу Наркомату оборони СРСР	УГМС Київського військового округу, м. Київ
Період 1946-1991 рр. – післявоєнна розбудова гідрометслужби, її розвиток, розширення діяльності з моніторингу навколишнього природного середовища			
14	1946	Українське управління гідрометеорологічної служби ГУ ГМС при Раді Міністрів СРСР	УГМС, м. Київ
15	1979	Українське республіканське управління по гідрометеорології і контролю природного середовища Державного комітету СРСР по гідрометеорології та контролю природного середовища (Держкомгідромету СРСР)	УкрУГКС, м. Київ
16	1988	Українське республіканське управління по гідрометеорології Держкомгідромету СРСР	Укргідромет, м. Київ
Період з 1991 р. – діяльність національної гідрометслужби в незалежній Україні			
17	1991	Державний комітет України по гідрометеорології	Держкомгідромет України - статус ЦОВВ* ⁵ , м. Київ
18	1999 (березень)	Комітет України з питань гідрометеорології	Гідрометком України - статус ЦОВВ, м. Київ, прийняття закону про гідрометеорологічну діяльність, поява терміну “національна гідрометслужба”
19	1999 (грудень)	Департамент гідрометеорологічної служби і моніторингу в складі Міністерства екології та природних ресурсів України	Центральний апарат гідрометслужби без статусу юридичної особи, м. Київ
20	2001	Державна гідрометеорологічна служба у складі Міністерства екології та природних ресурсів України	Держгідромет - статус УОДУ* ⁶ , м. Київ
21	2005	Державна гідрометеорологічна служба в складі Міністерства надзвичайних ситуацій України	Держгідромет - статус УОДУ, м. Київ
22	2011	Управління гідрометеорології в складі Департаменту цивільного захисту Міністерства надзвичайних ситуацій України	Центральний апарат гідрометслужби без статусу юридичної особи, м. Київ. Головна установа, якій підпорядковано обласні оперативні підрозділи – Укргідрометцентр
23	2013	Управління гідрометеорології в складі Державної служби України з надзвичайних ситуацій	Центральний апарат гідрометслужби без статусу юридичної особи, м. Київ. Головна установа, якій підпорядковано обласні оперативні підрозділи – Укргідрометцентр

Примітки:

*1 - національна гідрометеорологічна служба – термін із Закону України "Про гідрометеорологічну діяльність" (1999 р.);

*2 - СГНК – Сільськогосподарський науковий комітет при Наркомземі УСРР;

*3 - УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка (у 1937-1991 рр. – УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка);

*4 - РСЧА – Робітничо-селянська Червона армія (або Червона армія) – назва до 1946 р;

*5 - ЦОВВ – центральний орган виконавчої влади;

*6 - УОДУ – урядовий орган державного управління.

керівник метеорологічної секції Сільськогосподарського наукового комітету України при Наркоматі земельних справ УСРР М.І. Данилевський, було всього кілька штатних працівників, але вже було окреме службове приміщення в Києві на вул. Софіївська, 18. Укрмет активно взявся за організацію мережі геофізичних (метеорологічних) станцій і розбудову управлінського апарату. У десяти великих містах було утворено відділи Укрмету. Через Укрмет йшло фінансування мережі підвідомчих йому метеостанцій [3, 4, 28].

Треба зазначити, що метеорологічна секція СГНКУ з початку свого утворення (1919 р.) одним з найважливіших завдань ставила створення державної метеорологічної служби з єдиною мережею по всій республіці, оскільки існуюча мережа була фрагментована між майже десятком відомств і установ. Метеорологічна секція не припиняла своєї діяльності в складі СГНКУ і при діючому Укрметі і, фактично, ці дві структури «злилися» в єдиному понятті – «Укрмет», що видно з назви праці голови метеорологічної секції СГНКУ М.І. Данилевського, опублікованої до підписання декрету Раднаркому УСРР про створення Укрмету [6], та назв статей секретаря цієї секції В. Порицького [18, 19], опублікованих пізніше. А вчений секретар СГНКУ О. Яната на засіданні СГНКУ 12 вересня 1923 р. в «Короткому нарисі діяльності Сільськогосподарського наукового комітету України», в якому підводилися підсумки 5-річної діяльності Комітету, з цього приводу відзначав: «... Україна має тепер цілком налагоджену метеорологічну службу, якою керує метеорологічна секція комітету, що скорочено зветься «Укрмет». Українська метеорологічна служба має вже досить густу сітку метеорологічних станцій (близько 100), що кожного дня телеграфно, подають у Київ – Укрметові свої щоденні метеорологічні спостереження...» [2].

У 1923 р. СГНКУ і Укрмет переїхав до Харкова (у 1919-1934 рр. – столиця УСРР). З 1924 р. в складі Укрмету починають працювати кілька нових підсекцій (зокрема, служби погоди – керівник академік Б.І. Срезневський; гідрології, яку очолює керівник меліораційної секції СГНКУ Є.В. Оппоков), бюро, архів [20].

У 1924 р. на території України налічувалося 315 метеостанцій, з яких 145 (46 %) належало Укрмету Наркомзему УСРР. Інші метеостанції, робота яких координувалася Укрметом, були в складі Цукротресту (16 %), Наркомату освіти УСРР (13 % – у сільськогосподарських школах), інших структур Наркомзему УСРР (12 %), Наркомату шляхів сполучення УСРР (7 %) та інших відомств та установ (6 %). Вісім метеостанцій

було приватних. На річках діяло 48 водомірних постів [11, 12].

Основними періодичними виданнями Укрмету вважалися «Інформаційний бюлетень Укрмету» (1921 р.), «Декадний бюлетень Укрмету» (1923 р.), «Щомісячна метеорологічна характеристика України» (1923 р.) та ін. У 1927 р. Укрмет, фактично, розпочав видання гідрологічного щорічника про річки України – надрукував перший випуск «Щорічника Гідрометричної служби НКЗС УСРР».

31 жовтня 1927 р. відбулося об'єднання Укрмету з гідрометричною частиною Наркомзему УСРР. Утворено Управління метеорологічної і гідрологічної служби Наркомзему УСРР. Його очолив М.К. Софотеров.

Гідрологічними спостереженнями в Управлінні метеорологічної і гідрологічної служби опікувався Гідрометричний центр, який очолював С.К. Комарницький. До його складу входило 5 басейнових гідрометричних підрозділів (Верхньодніпровське, Середньодніпровське, Нижньодніпровське, Бузьке та Донецьке гідрометричні управління). У роботі центру брав участь відомий вчений-гідролог, академік Є.В. Оппоков, якого вважають засновником української гідрологічної науки (репресований у 1937 р.) [13, 25, 26].

7 серпня 1929 р. Центральний Виконавчий Комітет (ЦВК) СРСР і Рада Народних Комісарів (РНК) СРСР прийняли постанову «Про об'єднання гідрологічної і метеорологічної служби Союзу РСР». Утворений в результаті Гідрометеорологічний комітет (Гімеком) при РНК СРСР об'єднав всі наявні на території колишнього Радянського Союзу гідрологічні, метеорологічні та гідрометеорологічні служби. А при РНК союзних республік створено відповідні комітети. Тим самим здійснювалася централізація гідрометеорологічної служби та уніфікація методів спостережень у межах колишнього СРСР. 13 грудня 1929 р. створено Гідрометеорологічний комітет (Гімеком) при РНК УСРР, який очолив І.І. Касяненко, що був раніше проректором Київського політехнічного інституту, авіаконструктором (репресований у 1939 р.).

У 1930 р. створено перший в Україні науководослідний гідрометеорологічний інститут (ГІМЕІН), який очолив голова Гімекому І.І. Касяненко, а з 1934 р. – В.О. Назаров (у 1949 р. він очолив новостворену кафедру гідрології суші Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка). ГІМЕІН діяв до початку війни.

У 1932 р. створено Харківський інженерний гідрометеорологічний інститут, який з 1944 р. було переведено до Одеси – Одеський гідроме-

теорологічний інститут, а з 2001 р. – Одеський державний екологічний університет) [21].

У 1933 р. Урядом СРСР було прийнято постанову про реорганізацію Гідрометеорологічного комітету при РНК СРСР у Центральне управління єдиної гідрометеорологічної служби при Наркомземі СРСР. Того ж року Гімеком при РНК УСРР було перетворено на Головне управління єдиної гідрометеорологічної служби при Наркомземі УСРР (ГУЄГМС).

17 листопада 1936 р. ЦВК СРСР і РНК СРСР прийняли постанову про організацію Головного управління Гідрометеорологічної служби при Раднаркомі СРСР (ГУГМС при РНК СРСР). Так завершилася централізація гідрометеорологічної служби в СРСР.

У результаті на території УСРР було створено 2 територіальні управління союзного підпорядкування: Київське гідрометеорологічне управління ГУГМС при РНК СРСР; Харківське гідрометеорологічне управління ГУГМС при РНК СРСР.

У 1940 р. створено єдине Управління гідрометеорологічної служби УРСР при РНК УРСР. Очолив управління Т.К. Богатир, який згодом став знаковою постаттю в гідрометслужбі України (з деякими перервами обіймав посаду до 1973 р.).

У передвоєнний період в Україні було здійснено реорганізацію метеорологічної мережі. Оскільки в деяких містах було по 5-6 метеостанцій, їх поскорочували до оптимальної кількості. У 1941 р. в Управлінні гідрометслужби було 164 метеостанції і метеопости. Водночас значно збільшилася кількість гідрологічних станцій і постів. Зокрема, було 27 гідрологічних і 3 стокові станції, 630 водомірних постів [4].

III період (1941-1945 рр.) – перебування української гідрометслужби в складі кількох військових округів Наркомату оборони СРСР для гідрометеорологічного забезпечення бойових дій Робітничо-селянської Червоної армії (Червоної армії) під час Другої світової війни.

Під час Другої світової війни гідрометеорологічна служба України функціонувала в складі Харківського (1941 р.), Сталінградського (1941-1942 р.), Південно-Уральського (1942-1943 рр.), Сталінградського (1943 р.), Харківського (1943 р.) та Київського військових округів (1943-1946 р.) Наркомату оборони СРСР [4, 23]. Тоді служба змінювала назву залежно від підпорядкування тому чи іншому військовому округу. Наприклад, «Управління гідрометслужби Харківського військового округу Наркомату оборони СРСР» (див. табл.1). Під час війни гідрометслужба забезпечувала військові частини довгостроковими

і короткостроковими метеорологічними і гідрологічними прогнозами; довідками про гідрологічний режим річок, льодову обстановку і стан переправ; кліматичними характеристиками в районах аеродромів; займалася відновленням мережі станцій і постів на звільнених територіях.

У 1944 р. створено Київську науко-дослідну геофізичну обсерваторію (керівник – В.П. Попов) та Київську науко-дослідну гідрологічну обсерваторію (керівник – А.В. Огієвський [16, 27], з 1946 р. – В.О. Назаров).

IV період (1946-1991 рр.) – післявоєнна розбудова української гідрометслужби, її розвиток, розширення діяльності з моніторингу навколишнього природного середовища в складі Держкомгідромету колишнього СРСР

У 1946 р. гідрометслужба виводиться з військового підпорядкування і отримує назву «Українське управління гідрометеорологічної служби Головного управління ГМС при Раді Міністрів СРСР».

У 1948 р. в Україні діяло 157 станцій, серед яких 121 – метеорологічна, 5 – агрометеорологічних, 27 – гідрологічних річкових, 3 – стокові, 1 – озерна. Працювало 469 гідрологічних постів і 323 – дощомірні [4].

У 1949 р. в Київському державному університеті імені Т.Г. Шевченка створено кафедри гідрології суші (завідувач – професор В.О. Назаров) та метеорології і кліматології (завідувач – професор І.К. Половко).

У 1953 р. на базі Київської науко-дослідної геофізичної обсерваторії та Київської науко-дослідної гідрологічної обсерваторії створено Український науково-дослідний гідрометеорологічний інститут (з 2013 р. – Український гідрометеорологічний інститут).

У 1972 р. в Стокгольмі відбулася Всесвітня конференція із захисту навколишнього природного середовища, на якій значну увагу приділено проблемі забруднення довкілля шкідливими речовинами і питанню поглиблення екологічного моніторингу. У колишньому СРСР реакцією на Стокгольмську конференцію було рішення уряду про організацію на базі союзної гідрометслужби загальнодержавної системи спостереження та контролю за рівнем забруднення об'єктів навколишнього природного середовища.

У 1974 р. створено Український авіаційний метеорологічний центр (УАМЦ) в Борисполі, який з низкою авіаметеостанцій (АМС) забезпечує прогнозами погоди аеродроми цивільної авіації.

У 1978 р. Головне управління гідрометслужби при Раді Міністрів СРСР перетворено в Держав-

ний комітет СРСР по гідрометеорології та контролю природного середовища (Держкомгідромет СРСР). А в 1979 р. в Україні утворено Українське республіканське управління по гідрометеорології і контролю природного середовища Держкомгідромету СРСР.

Поряд з традиційними завданнями гідрометеорологічного забезпечення народного господарства та населення республіки на гідрометслужбу покладено функції організації та забезпечення діяльності в УРСР служби спостереження та контролю за рівнем забруднення об'єктів навколишнього природного середовища в межах загальносоюзної системи спостереження та контролю за навколишнім середовищем (насамперед, забруднення поверхневих вод та повітря). Після аварії на Чорнобильській АЕС у 1986 р. гідрометслужба бере участь у забезпеченні радіаційного моніторингу навколишнього природного середовища в рамках ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС [14].

У 1982 р. на базі Українського бюро погоди створено Український гідрометеорологічний центр (керівники: М.С. Шишкін – до 1988 р.; Н.Ф. Токар – 1988-1992 рр.; М.І. Кульбіда – з 1992 р.).

У період (з 1991 р.) – діяльність національної гідрометеорологічної служби в незалежній Україні.

24 серпня 1991 р. Україна була проголошена незалежною суверенною державою. Серед інших постало завдання розбудови національної гідрометслужби в Україні. 27 листопада 1991 р. постановою Кабінету Міністрів України № 344 утворено Державний комітет України по гідрометеорології зі статусом центрального органу виконавчої влади (ЦОВВ), що реалізує державну політику у сфері гідрометеорології та фонових радіаційних спостережень. Центральний апарат Держкомгідромету налічував 60 осіб.

Постановою Кабінету Міністрів України № 293 від 30 травня 1992 р. головою Держкомгідромету України призначено М.П. Скрипника, який очолював українську гідрометслужбу з 1973 р. Також у серпні 1992 р. Кабінет Міністрів України затвердив колегію Держкомгідромету з семи осіб. А вже 3 лютого 1993 р. постановою Кабінету Міністрів України № 85 головою Держкомгідромету України було призначено В.М. Ліпінського.

Указом Президента України в 1993 р. голову Держкомгідромету було також призначено постійним представником України при Всесвітній метеорологічній організації (ВМО). У 1995 р. постановою Кабінету Міністрів України створено Національний комітет України зі здійснення

міжнародної гідрологічної програми ЮНЕСКО та Оперативної гідрологічної програми ВМО на чолі з головою Держкомгідромету України [4].

У 1996 р. Республіканський центр спостережень за станом природного середовища Держкомгідромету України перейменовано на Центральну геофізичну обсерваторію Держкомгідромету України.

Важливою віхою в діяльності гідрометслужби стало прийняття Верховною Радою України Закону України «Про гідрометеорологічну діяльність» (1999 р.), у якому наведено визначення поняття «національна гідрометеорологічна служба», що залишилося незмінним і сьогодні.

Згідно з Законом України «Про гідрометеорологічну діяльність» (1999 р.) національна гідрометеорологічна служба – це система державних органів, підприємств, установ та організацій, що забезпечують виконання комплексу робіт з проведення спостережень, збору, обробки, передачі, зберігання і використання даних у сфері гідрометеорології, кліматології, геофізики атмосфери, а також базових спостережень за забрудненням навколишнього природного середовища та надання відповідної інформації [9].

У 1999 р. Комісією державних нагород та геральдики при Президентові України було затверджено галузеву нагороду – нагрудний знак «Почесний працівник гідрометслужби України» [1], яка вручалася до 2012 р., коли згідно з Указом Президента України від 30.05. 2012 р. № 365/2012 відбулася певна оптимізація (скорочення переліку) в системі відомчих заохочувальних знаків [22].

Починаючи з 1999 р., в Україні відбувалася низка адміністративних реформ органів державного управління, що не могло не позначитися на гідрометслужбі.

Так, у березні 1999 р. було утворено Комітет України з питань гідрометеорології – Гідрометком (на базі Держгідромету) зі збереженням статусу центрального органу виконавчої влади.

У грудні 1999 р. завдання з реалізації державної політики у сфері гідрометеорології було покладено на Міністерство екології та природних ресурсів України (Мінекоресурсів) – як центральний орган виконавчої влади, у складі якого було створено Департамент гідрометеорологічної служби і моніторингу (на базі Гідрометкому). Гідрометслужба втратила самостійність. Центральний апарат Департаменту гідрометеорологічної служби і моніторингу Мінекоресурсів України не мав статусу юридичної особи.

У 2001 р. створено Державну гідрометеорологічну службу – Держгідромет (на базі Депар-

таменту гідрометеорологічної служби і моніторингу) як урядовий орган державного управління (УОДУ) у складі Мінекоресурсів України. У центрального апарату Держгідромету з'являється статус юридичної особи, відновлюється колегія Держгідромету, економічний та кадровий підрозділи [4].

В Україні (до 2010 р.) УОДУ могли створюватися Кабінетом Міністрів України в складі відповідного центрального органу виконавчої влади (міністерства) для управління окремими галузями чи сферами діяльності.

У 2005 р. завдання з реалізації державної політики у сфері гідрометеорологічної діяльності покладаються на Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи (МНС). У підпорядкування МНС України передається Державна гідрометеорологічна служба як урядовий орган державного управління.

Указом Президента України у 2003 р. на державному рівні було встановлено професійне свято – «День працівника гідрометеорологічної служби», що відзначається 19 листопада.

Унаслідок радикальної адміністративної реформи у 2010 р. в Україні було ліквідовано урядові органи державного управління, серед яких і Держгідромет (Указ Президента України від 9 грудня 2010 р. № 1085/2010).

У 2011 р. створено Управління гідрометеорології Департаменту цивільного захисту МНС України. Центральний апарат Управління гідрометеорології в складі МНС України (а згодом у складі ДСНС України) перестав бути юридичною особою. Таке адміністративне становище національної гідрометслужби в Україні стало одним з найгірших у системі Всесвітньої метеорологічної організації ООН [4].

У зв'язку з виходом на пенсію В.М. Ліпінського (2011 р.), начальником Управління гідрометеорології та заступником директора Департаменту цивільного захисту було призначено В.О. Громова (колишнього першого заступника голови Держгідромету).

У грудні 2012 р. ліквідовано МНС України й створено Державну службу України з надзвичайних ситуацій (Указ Президента України від 24 грудня 2012 р. № 726/2012) як центральний орган виконавчої влади, що спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністерство внутрішніх справ України.

У 2013 р. Управління гідрометеорології стало самостійним підрозділом апарату ДСНС України. Із 2015 р. начальник Управління гідрометеорології – І.Л. Гроховецька [24].

Управління гідрометеорології ДСНС України спрямовує, координує і направляє діяльність Українського гідрометеорологічного центру – головної установи в складі ДСНС України, у віданні якої знаходиться виконання гідрометеорологічних спостережень на території країни.

Українському гідрометцентру з 2011 р. підпорядковано 25 підвідомчих гідрометеорологічних організацій обласного та регіонального рівня, а саме: Центральна геофізична обсерваторія (м. Київ), гідрометеорологічний центр Чорного та Азовського морів (м. Одеса), Дніпропетровський, Донецький, Львівський, Харківський регіональні центри з гідрометеорології, Вінницький, Волинський, Житомирський, Закарпатський, Запорізький, Івано-Франківський, Кіровоградський, Луганський, Миколаївський, Полтавський, Рівненський, Сумський, Тернопільський, Хмельницький, Херсонський, Черкаський, Чернігівський, Чернівецький обласні центри з гідрометеорології та Дунайська гідрометеорологічна обсерваторія (м. Ізмаїл) [17].

Загалом чисельність структурних підрозділів Українського гідрометцентру разом з підвідомчими організаціями становить понад 4200 штатних одиниць.

Указом Президента України директора Українського гідрометеорологічного центру М.І. Кульбіду було призначено постійним представником України при Всесвітній метеорологічній організації (з 2012 р.), а головою Міжвідомчої комісії з питань участі в Міжнародній гідрологічній програмі ЮНЕСКО та Програмі з гідрології та водних ресурсів ВМО спільним наказом ДСНС України та НАН України призначено директора Українського гідрометеорологічного інституту ДСНС України та НАН України В.І. Осадчого (з 2015 р.). Директор УкрГМІ Осадчий з 2010 р. представляє Україну в ІРСС (МГЕЗК – міжурядова група експертів зі змін клімату).

У березні 2014 року Російська Федерація анексувала півострів Крим, а також розпочала в квітні військові дії на Сході нашої країни, у зв'язку з чим частина української території Донбасу наразі є непідконтрольною. Через це сьогодні в Україні не 187 метеостанцій, а 124. В основу системи спостережень також входять 22 авіаметеорологічні, 7 аерологічних, 5 радіолокаційних станцій, більше ніж 25 гідрологічних станцій і підрозділів. Гідрологічна мережа спостережень на річках налічує 341 гідрологічний пост, на озерах – 59, на морях – 10.

Базові спостереження за забрудненням атмосферного повітря ведуться на 129 стаціонарних постах у 39 містах, поверхневих вод суші у

201 пункті, морських вод – у 56 пунктах, ґрунтів – у 19 адміністративних районах. В Україні функціонує розгалужена радіометрична мережа. Гідрометеорологічна служба має експедиційні судна річкового, озераго та морського типу.

Гідрометеорологічна наука і освіта

Гідрометеорологічна служба належить до високотехнологічних та наукоємних галузей, ефективне функціонування яких неможливе без використання сучасних технічних засобів та технологій проведення спостережень, передачі, оброблення та інтерпретації великих обсягів інформації, методів та моделей оцінювання поточних та очікуваних гідрометеорологічних умов. Це передбачає наявність наукового та науково-методичного забезпечення всього технологічного циклу – від первинних вимірювань гідрометеорологічних параметрів до надання якісних гідрометеорологічних послуг споживачам гідрометеорологічної інформації різного рівня.

Із розгалуженої мережі науково-дослідних установ у колишньому Держкомгідрометі СРСР (їх налічувалось близько 30), що спеціалізувалися в різних напрямках досліджень (гідрометеорологічні прогнози, вивчення кліматичних і водних ресурсів, забруднення довкілля, активний вплив на гідрометеорологічні процеси, розробка технічних засобів гідрометеорологічного призначення тощо), у 1991 р. національна гідрометеорологічна служба України успадкувала лише одну установу – Український науково-дослідний гідрометеорологічний інститут (УкрНДГМІ) з відділом експериментальних досліджень у м. Дніпропетровську та польовими експериментальними базами в с. Жовтневому Дніпропетровської області та в м. Богуслав Київської області. Згодом до УкрНДГМІ було приєднано колишнє Севастопольське відділення Державного океанографічного інституту, центральний офіс якого знаходився в Москві.

На сьогодні інститут, який з 2013 р. отримав назву Український гідрометеорологічний інститут (УкрГМІ), має подвійне підпорядкування – Державній службі України з надзвичайних ситуацій та Національній академії наук України. На УкрГМІ покладено завдання щодо координації та здійснення фундаментальних і прикладних досліджень у галузі гідрометеорології та моніторингу стану природного середовища з метою одержання нових наукових знань, а також наукового та науково-методичного забезпечення гідрометеорологічної діяльності. Важливою рисою досліджень інституту є те, що багато з фундаментальних наукових розробок знайшли широке практичне застосування в діяльності гідромете-

орологічних організацій України, багатьох погодозалежних галузей економіки держави, природоохоронних організацій у вигляді методів та технологій гідрометеорологічного прогнозування, попередження небезпечних гідрометеорологічних явищ, оцінювання стану забруднення навколишнього природного середовища.

Науковці УкрГМІ плідно працюють над однією з найактуальніших проблем сьогодення – дослідженням коливань і змін глобального та регіонального клімату, а також розробкою рекомендацій із адаптації до можливого негативного впливу цих змін на соціально-економічний розвиток України.

Учені інституту опублікували низку фундаментальних монографій, зокрема: «Клімат України», «Стихійні метеорологічні явища на території України за останнє двадцятиріччя (1986-2005 рр.)», «Погода, клімат і урожай польових культур», «Клімат Києва», «Динаміка температури повітря в Україні за період інструментальних метеорологічних спостережень», «Аналітична хімія поверхневих вод», «Процеси формування хімічного складу поверхневих вод», «Глобальные и региональные изменения климата», «Гидрометеорологические условия морей Украины. Том 1: Азовское море; Том 2: Черное море» та ін.

Інститут успішно інтегрувався в міжнародну наукову діяльність, отримавши визнання провідних світових наукових центрів. Це дає змогу за рахунок міжнародної допомоги отримувати сучасні технології та високоефективне обладнання як для наукових досліджень, так і для практичного використання. Інститутом налагоджено творчу співпрацю з провідними науковими центрами Європи, які займаються гідрометеорологічними дослідженнями, вивченням коливань та змінами клімату, застосуванням супутникових методів та технологій у гідрометеорології та для моніторингу природного середовища.

Починаючи з 1982 року, УкрГМІ очолювали відомі вчені: доктор технічних наук, професор В.С. Максимов (1982-1994 рр.), доктор фізико-математичних наук, професор В.М. Волошук (1994-1996 рр.), кандидат фізико-математичних наук В.А. Дячук (1996-2000 рр.), доктор географічних наук, член-кореспондент НАН України В.І. Осадчий (з 2000 р.).

В інституті в різні часи працювали або працюють зараз визнані науковці, які сформуливали та очолили окремі наукові напрямки: В.М. Бабіченко, В.П. Баханов, М.В. Буйков, П.Ф. Вишневський, В.Ф. Мартазінова, В.А. Прусов, А.В. Щербак, А.І. Шерешевський, В.Ф. Грищенко, М.М. Сусідко, Й.А. Железняк., М.С. Каганер,

О.Р. Константинов, Є.Є. Корнієнко, В.І. Мокляк, Л.Г. Онуфрієнко, Г.М. Пірнач, Г.Ф. Приходько, А.І. Ромов, Л.І. Сакалі, А.В. Ткаченко, В.П. Дмитренко, О.В. Войцехович, Б.Й. Набиванець, Ю.Б. Набиванець, В.І. Осадчий, Н.М. Осадча, В.С. Максимов, Ю.П. Ільїн та інші.

За видатні наукові досягнення звання лауреатів Державної премії України в галузі науки й техніки присуджено О.В. Войцеховичу (2004 р.) та Ю.П. Ільїну (2011 р.).

Український гідрометеорологічний інститут підтримує тісні творчі контакти з провідними університетами України, в яких працюють над проблемами гідрометеорології.

Гідрометеорологічні дослідження та підготовку фахівців з гідрометеорології здійснюють в Одеському державному екологічному університеті (ректор – професор С.М. Степаненко), в якому є профільні кафедри: кафедра метеорології та кліматології (завідувач кафедри – професор Г.П. Івус); кафедра гідрології суші (завідувач кафедри – професор Є.Д. Гопченко); кафедра океанології та морського природокористування (завідувач кафедри – професор М.А. Берлінський); кафедра агрометеорології та агрометеорологічних прогнозів (завідувач кафедри – професор А.М. Польовий).

Наукові дослідження та підготовку фахівців проводять також на географічному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка: кафедра гідрології та гідроекології (завідувач кафедри – професор В.К. Хільчевський); кафедра метеорології і кліматології (завідувач кафедри – професор С.І. Сніжко). Готують фахівців також на географічному факультеті Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича – на кафедрі гідрометеорології та водних ресурсів (завідувач кафедри – професор Ю.С. Ющенко), а також у Дніпровському національному університеті імені Олеся Гончара (на кафедрі гідрометеорології та геоєкології).

Захисти дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата та доктора географічних наук за спеціальностями 11.00.07 «гідрологія суші, водні ресурси, гідрохімія» та 11.00.09 «метеорологія, кліматологія, агрометеорологія», починаючи з 1993 р., відбуваються в Україні в двох авторитетних спеціалізованих вчених радах, очолюваних відомими вченими: в Одеському державному екологічному університеті (голови спецради – Є.Д. Гопченко, А.М. Польовий, С.М. Степаненко) та в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (голови спецради: В.І. Пелешенко – 1993-2003 рр.; В.К. Хільчевський – з 2003 р.). За спеціальністю 11.00.08 «океаноло-

гія» захисти відбуваються в ОДЕКУ, а також до 2014 р. – у Морському гідрофізичному інституті НАН України в Севастополі.

Висновки

З початку створення Укрмету в 1921 р. і до сьогоднішнього дня національна гідрометеорологічна служба пройшла шлях становлення, розвитку, трансформації як у вирішенні нових завдань, що виникали на різних історичних етапах, так і в структурному та статусному плані. Найвищого статусу (центрального органу виконавчої влади) вона досягла у 1991-1999 рр., коли було створено Державний комітет України по гідрометеорології.

Починаючи з 2011 р., статус національної гідрометслужби в Україні значно знижено – до рівня управління гідрометеорології в складі Державної служби України з надзвичайних ситуацій.

Незалежно від статусу, національна гідрометслужба та її підрозділи завжди були націлені на виконання своїх головних завдань – забезпечення потреб господарства, оборони й населення України інформацією про стан природного середовища, клімату, а також фактичні та очікувані зміни гідрометеорологічних умов з метою покращення ефективності роботи основних галузей економіки, безпеки руху транспорту, зменшення збитків від стихійних гідрометеорологічних явищ, запобігання негативного впливу діяльності людини на навколишнє середовище.

Із 2011 р. головною виробничою установою в складі ДСНС України є Український гідрометеорологічний центр, якому підпорядковано всі організації, що виконують оперативні гідрометеорологічні спостереження в регіонах.

Головною науково-дослідною установою в Україні, на яку покладено завдання розвитку гідрометеорологічної науки, наукового та науково-методичного забезпечення діяльності національної гідрометслужби є Український гідрометеорологічний інститут ДСНС України та НАН України.

За 95 років діяльності національної гідрометслужби в Україні понад 20 разів варіювалася її повна офіційна назва, відомча приналежність та статус.

Така хронологічна динаміка дає можливість сподіватися, що сьогоднішній адміністративний статус національної гідрометслужби в Україні не буде надто тривалим в історичному плані.

Зрештою, в Україні має прийти розуміння ролі гідрометслужби, яке є характерним для розвинених країн світу: за оцінками експертів ВМО – один долар, вкладений державою в гідрометео-

рологічну службу, приносить для країни близько десяти доларів прибутку.

* *

1. Бузало В.Й. Нагрудні знаки [Електронний ресурс] / В.Й. Бузало. – 2010. – Режим доступу: http://history.org.ua/?termin=Nahrudni_znaky.
2. Вергунов В.А. Сільськогосподарський науковий комітет України (1918-1927 рр.): Зб. документів і матеріалів / В.А. Вергунов, А.С. Білоцерківська, Б.К. Супіханов та ін. / За ред. М.В. Зубця, Ю.Ф. Мельникова – К.: УААН, ДНСГБ, 2006. – 528 с.
3. Гідрометеорологічна служба України [Електронний ресурс] / За ред. В.М. Ліпінського. – К.: 2011. – 232 с. – Режим доступу: http://meteo.gov.ua/files/gidromet_book.pdf.
4. Гідрометеорологічна служба України [Текст] / За ред. В.М. Ліпінського. – К.: Сталь, 2015. – 292 с.
5. Гидрометеорологическая служба Украины за 50 лет Советской власти [Текст]. – Л.: Гидрометеиздат, 1970. – 272 с.
6. Данилевський М.І. Українська метеорологічна служба завбачання погоди. Коротка інформація про стан її на 15 липня 1921 року. Сільсько-Господарський Науковий Комітет України: Метеорологічна секція («Укрмет») [Текст] / М.І. Данилевський. – К., 1921.
7. Декрет Совета народных комиссаров УССР от 19 ноября 1921 года «О метеорологической службе на Украине». – Х., Пр. № 119 п. I.
8. Довбищенко М.В. Метеорологічна обсерваторія Київського університету 1855-1943 рр. [Електронний ресурс] / М.В. Довбищенко, М.І. Довгич, О.О. Косовець, В.В. Соколов. – 2011. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/natural/vcpi/Ist/2011_64/dovbish.htm.
9. Закон України "Про гідрометеорологічну діяльність", зі змінами і доповненнями (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, N 16, ст.95)[Електронний ресурс] – 1999 – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/443-14>.
10. Заявление Всемирной метеорологической организации о роли и функционировании национальных метеорологических и гидрологических служб – для директоров [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.wmo.int/pages/about/documents/WMOStatement_NMHSs_ru.pdf.
11. Коваленко С.Д. Проблемы метеорологии в деятельности Сельскохозяйственного научного комитета Украины (1919-1921 гг.) [Електронний ресурс] / С.Д. Коваленко // История науки и биографистика. – 2008. – Вып. 3. – Режим доступу: <http://inb.dnsgb.com.ua/2008-3/08ksdnku.pdf>.
12. Коваленко С.Д. До історії діяльності Української гідрометеорологічної служби у складі Сільськогосподарського наукового комітету України (1921-1927 рр.) [Електронний ресурс] / С.Д. Коваленко – 2009. – Режим доступу: http://inb.dnsgb.com.ua/2009-5/09_kovalenko.pdf.
13. Косовець О. Євген Володимирович Оппоков – засновник практичної та наукової гідрології в Україні (до 145-річчя від дня народження) [Текст] / О. Косовець, В. Хільчевський, М. Довгич та ін. // Дослідження з історії техніки. – 2013 – 17(2013). – С. 42-48.
14. Косовець О.О. Про участь працівників Державної гідрометслужби у ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС [Текст] / О.О. Косовець // Пр. Центр. геофізичної обсерваторії. – 2011. – Вип. 7 (21). – С. 103-112.
15. Ліпінський В.М. Гідрометеорологічна служба України [Текст] / В.М. Ліпінський // Пр. Центр. геофізичної обсерваторії. – 2005. – Вип. 1 (15). – С. 3-12.
16. Огієвський Анатолій Володимирович: Біобібліографічний покажчик [Електронний ресурс] / Уклад. Є.О. Філіпович. – Рівне: НУВГП, 2011. – 159 с. – Режим доступу: <http://nuwm.edu.ua/naukova-biblioteka/vidannja-biblioteki/oghijevskij-anatolij-volodimirovich>.
17. Положення про Український гідрометеорологічний центр Міністерства надзвичайних ситуацій України / Наказ МНС України від 26.07.2011 № 759 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.dsns.gov.ua/files/2011/7/26/759.pdf>.
18. Порицький В. Метеорологічна секція с.-г. наукового комітету («Укрмет») [Текст] / В. Порицький // Вісник с.-г. науки. – 1922. – Ч. 1. – С. 32-33.
19. Порицький В. Метеорологічна секція с.-г. наукового комітету («Укрмет») / В. Порицький // Вісник с.-г. науки. – 1923. – Т. II. – Ч. 1-2. – С. 56-57.
20. Присажнюк М. В. Діяльність сільськогосподарського наукового комітету з координації галузевих досліджень у 20-х рр. ХХ ст. [Електронний ресурс] / М.В. Присажнюк. – 2010 – Режим доступу: http://inb.dnsgb.com.ua/2010-4/10_prisyazhnyuk.pdf.
21. Степаненко С.М. Одеському гідрометеорологічному ін-ту – Одеському державному екологічному ун-ту – 80 років [Текст] / С.М. Степаненко, М.Г. Сербов, Ю.С. Тучковенко, А.М. Польовий, І.В. Бубнов // Український гідрометеорологічний журнал. – 2012. – № 10. – С. 5-19.
22. Указ Президента України «Про відомчі заохочувальні знаки» від 30.05. 2012 р. № 365/2012 [Електронний ресурс] – 2012. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/365/2012>.
23. Українське республіканське управління по гідрометеорології і контролю природного середовища / Центральний державний архів вищих органів влади та управління України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://tsdavo.gov.ua/4/stocks/62570507/>.
24. Управління гідрометеорології Державної служби України з надзвичайних ситуацій [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.psy.mns.gov.ua/content/meteo.html>.
25. Хільчевський В.К. Українські гідрологи, гідрохіміки, гідроекологи [Текст] / В.К. Хільчевський, В.В. Гребінь, В.І. Осадчий та ін. – К.: Ніка-Центр, 2003. – 150 с.
26. Хільчевський В.К. Відзначення 145-річчя від дня народження академіка ВУАН та ВАСГНІЛ Є.В. Оппокова (1869-1937) [Електронний ресурс] / В.К. Хільчевський, В.В. Соколов // Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія. – 2014. – Т. 1(32). – С. 102-105. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ghghe_2014_1_14.
27. Хільчевський В.К. До 120-річчя вченого-гідролога

А.В. Огієвського (деякі архівні дослідження) [Електронний ресурс] / В.К. Хильчевський, В.В. Соколов, А.В. Куций та ін. // Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія. – 2014. – Т. 2(33). – С. 104-113. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/glghge_2014_2_15.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Український гідрометеорологічний інститут (УкрГМІ),
Київ

В.К. Хильчевский, В.И. Осадчий

Национальной гидрометеорологической службе в Украине – 95 лет: хронология изменений

Охарактеризованы исторические этапы, которые прошла национальная гидрометеорологическая служба в Украине, основанная в 1921 г. как Укрмет. Показан сложный путь становления и различной подчиненности Гидрометслужбы, которая в период 1991-1999 гг. достигла наивысшего статуса – Государственного комитета Украины по гидрометеорологии (центрального органа исполнительной власти).

Ключевые слова: Национальная гидрометеорологическая служба, Укрмет, Госкомгидромет, Украинский гидрометцентр, Украинский гидрометеорологический институт.

28. Шульга В.П. Науково-організаційні засади становлення метеорологічної служби в Україні / В.П. Шульга // Історичний архів. Наук. студії. – 2015. – Вип. 15. – С. 161-164. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://uamoderna.com/images/biblioteka/Ist_arkhiv/Ist_arkhiv_15.pdf.

V. Khilchevsky, V. Osadchy

National hydrometeorological department of Ukraine – 95: the history of changes

Historical stages of the Ukrainian National hydrometeorological department were characterized. It was founded in 1921 as Ukrmet and turned into the Hydrometeorological Committee in 1929. Over the years, the hydrometeorological department has passed a difficult way of different subordination, reaching the highest status (the State Committee of Ukraine for Hydrometeorology (central executive authorities)) during the period of 1991-1999.

Keywords: National hydrometeorological department, Ukrmet, Ukrainian Hydrometcenter, Ukrainian hydrometeorological Institute.